

Változási tendenciák a mai magyar beszédben

1. Azok a változások, amelyek az elmúlt negyven-ötven évben a magyar köznyelvi beszédben végbementek, illetve folyamatban vannak, két olyan jelenségcsoportot mutatnak, amelyek a hivatásos nyelvészek körén kívül is tudatosulnak. Főként időskorúak nehezményezik, hogy a fiatalok „túl gyorsan” és/vagy „hanyag módon” beszélnek. A naiv reflexió azonban téveszt. Valójában ugyanis egy és ugyanazon dologról van szó, amelynek még tágabb értelemben sincs köze a beszédtempó, tehát az időegységre eső közléselemek számának növekedéséhez. Hiszen azt kell látnunk, hogy mintegy negyven év elteltével az azonos elvek szerint végrehajtott mérések szerint, gyakorlatilag számottevő eltérés a beszédsebességben nem tapasztalható. Ha azonos történeti időmetszetben a közlés műfaja (versmondás, közönséges társalgás, sportközvetítés) szerint a különbségek nagyságrendértékűek, míg az artikulációs sebesség tekintetében legfőképpen néhány százaléknyi, akkor aligha beszélhetünk tempógyorsulásról, persze ismét történeti távlatban (erre l. Szende 1995: 23–6). A változás mindazonáltal nyilvánvaló, csak nem ebben a mutatóban ragadható meg, hanem összetett hatásmechanizmus következménye. Célunk ez utóbbinak az elemzése.

2. A vizsgálatok adatháttere a következő. Az általános normák tartása mellett az adathalmaz összeállításában az alábbi előselektációs elveket alkalmaztuk: az új beszédközlési tendenciákat legelősebben képviselő közlők szerepeljenek az anyagban, ezért esett a választás fiatal, 16 és 40 év közötti életkorú női beszélőkre. Szűrő-stabilizáló kontroll hasson a közlésben, amely tompítja az egyedi jellemzők torzító hatását és a zavaró elkanyarodásokat a megszokottól, mint amilyen például a zabolátlan érzelmkitörés. Nem folytatódtunk a hagyományos tesztmódszerekhez (rákérdezés, szófelidéztes stb.) ismét csak a természetes szövegek közlés valóságosságának megőrzése végett, és azért, hogy a résztendenciák súlya, hatóereje felmérhető, de legalábbis becslhető legyen.

Valószínűnek tartottuk, hogy a tárgyalt tendenciák – legalább részben – univerzális fonetikai beszédszervezési adottságokat képviselnek. Ezt illusztrálja egy véletlenül adódott, több mint anekdotikusan érdekes, angol beszélt nyelvi párhuzam. David Beeson (58, fizikus és kultúrtörténész, angol anyanyelvű, francia, német, olasz nyelvtudással) olasz barátja német nyelven felidézett angol dialógusokról: „Te olyan 'lyukasan' [löcherig], helyesen: 'hézagosan, kihagyásokkal' [lückenhaft] beszélsz angolul”. A benyomásról Mr. Beeson magyarázata: „A *Kenrt Street*, a *Kenston Street* és a *Kensington Street* teljesen egyformán hangzik.” A jelenség mélyebb elemzése azonban ennél összetettebb képet mutat. Spontán lezser beszédben kezdő fokon ezek nem teljesen azonos hangalakú formációk, hanem csak a lenizáció erősségi skálájának legmagasabb pontján jelennek meg. Kialakulásuk a következő lépések egymásutánjában rekonstruálható. Nézzük a leghosszabb utca-nevet, amely egyszersmind a leghosszabb utat járja be a lenizációban a végpontig.

1. Teljesül az alábbi szegmentális fonológiai feltétel: nem szókezdő helyzetben, zöngés környezetben /t/ realizációja [ʔ].

2. A folyamatok így írhatók le:

(i) Nem első szótagi V [magánhangzó] nazális C [mássalhangzó] előtt kiesik, egyidejűleg a nazális C (nyújtással) adja a szótagmagot, így [kɛnstn:]; és megint csak egyidejűleg

(ii) rezsilabifikáció (valójában szótagstruktúra-átrendezés) megy végbe, vagyis a /t/-t realizáló [ʔ] szótaghatárjelzést alkot, ennek eredményeként [kɛns | ʔn:] formációnak kell létrejönnie.

(iii) Kettőnél több szótagú szóalakban az (i–ii) alatti folyamatok ismétlődhetnek, és ennek megfelelően kézenfekvő módon [kɛns | ʔn: | ʔn:] köztes státusú realizációt feltételezhetünk.

(iv) A (iii) teljesülésével, de szintén egyidejűleg a középső helyzetű szótag kiesése következik be, és létrejöhet ismét a [kɛns | ʔn:] forma, amennyiben kontrasztív kiemelés [foregrounding] nem lép fel, amellyel viszont visszaáll a (ii) alatt jelzett alakzat.

3. A (iv)-nek megfelelőhöz hasonló jelenségek a magyarban is megvannak, legalábbis bizonyos elemei felismerhetők a Horger-törvényben, illetve a Losonczi-törvényben. Hangsúlyozandó, hogy a magyar és az angol sem származásában, sem tipológiailag nem rokon nyelv.

Ilyesfajta tartalmú kutatások a lezser beszédre vonatkozóan előnyöket hoznak a tágabb értelemben vett valóságfeltárás/megismerés bővítésén kívül is. Közülük feltétlenül említést érdemelnek a következők. Hipotéziseket állíthatunk fel arra nézve, hogy az egyes szegmentumok artikulációs-akusztikai összetevőinek (nyelvállásfok, labialitás, nazalitás stb.) egymáshoz viszonyítva mekkora szerepe van a szegmentum azonosításában. Más szóval: elérhetjük a megkülönböztető jegyek hatáshierarchiájának súlyozott rendbe állítását, ha meg tudjuk mondani, hogy lazításban közülük melyik a maradandóbb, melyik marad el többször és előbb. Sőt, ha az e téren tapasztaltakat rávetítjük a nyelvtörténet idősíkjára, a hangtörténeti változások folyamatainak fonetikai hátterét is megbízhatóbb rálátással tudjuk feltárni. De látunk gyakorlatiasabb hozadékot is. Mára az információtechnológia fajsúlyos területévé vált az automatikus beszédfelismerés kérdésének minél eredményesebb megoldása. A szakember nyilvánvalóan nem elégedhet meg azzal, hogy archaikus kiejtésben deklamált szövegeket tudjon értelmezve leírni, hanem éppen olyan beszédközleményeket is kezelnie kell, amelyek bővelkednek a ma terjedő tendenciák lenyomataiban. Ezekről pedig a nyelvészetnek, elsődlegesen a fonetikának kell számot adnia. A természetes köznapi beszéd rejtjeleinek megfejtése ad alapot a nélkülözhetetlen (a)programok megszerkesztéséhez.

3. Az összképbe álló tendenciák leírását aligha kezdhethetjük mással, mint annak megállapításával, hogy azok szervesen össze is tartoznak a palettán. Lazábban-szorosabban függnek egymástól, jobbra kölcsönösen feltételezik egymás megjelenését, ennél fogva különválasztásuk az ismertetésben nem egyéb, mint elkerülhetetlen módszertani kényszer. Tehát a nyelvi szintekre való tagolással rendezzük fajtáikat.

1. A fonémaértékű szegmentumok szintjén a magánhangzó-rendszer artikulációs tartalmának, tehát a szájuégi konfigurációjuk eltolódása dokumentálható a leglátványosabban. Az egyes szegmentumok ejtésének változása történetileg nem azonos időben indult. Az eredetileg kétségtelenül hátsó képzésű *á* mediálissá válása a hangrögzítés legelső emlékeiben is felfedezhető (így Kossuth beszédében is), míg a labiális V-k delabializálódása nyilvánvalóan sokkal rövidebb múltra tekint vissza. Ez utóbbi ráadásul szoros párhuzamban fut a bilabiális C-k sorsának alakulásával, jeleként annak, hogy a változások sorai egymásba fonódnak.

(i) Az *á* artikulációs jegyei megváltoznak: határozottan elől képzetté és középső nyelvállásúvá válnak. A fonológus – egyszerűsített formában – a folyamatot ilyen szabállyal írhatja le:

$$V(:) [-elöl, +alsó] \rightarrow V [+elöl, -alsó]$$

ahol V az *á* szimbóluma.

(ii) A V-kre általában meghatározó a képzési hely előrébb hozása, egyébként a delabializálódással együtt. A jelenséget azonban *á* esetében sem tudjuk hitelesen fonológiai szabályként ábrázolni. Az eltolódás ugyanis fokozati jellegű, a szabály pedig diszkrét jegyek cseréjét fejezné ki. Emellett: nem jósolható, hogy a folyamat környezettől függetlenül is lefut-e. Végül: lehet, hogy a módosulás nem kis mértékben a beszélő egyedi beszédstílusától (is) függ.

Megjegyzendő, hogy az *á* előrehúása nem változtatja meg a toldalékolás hangrendjét. Ugyanaz a helyzet, mint az *i/í*-vel, vö. *írnak*, míg *szívnek*.

(ii) A labiális V-k kerekítettsége és az ajkak elöretolódásának mértéke csökken, és számottevően tompítja a labiális/illabiális szembenállást, más éles kontrasztnak nem adva helyet. Az *ö e* felé hajlik el, az *ű í* irányában mozdul el, és így tovább. Ezzel a jelentésselkülönítés legmegbízhatóbb forrása a lexikai információ lesz, ha homonímia keletkezne.

2. A mássalhangzók körében drámaibb az összkép.

(i) Feltűnik a „selypség” terjedése, amely a szibilánsokat érinti, rövidre fogva: $s \rightarrow sz, zs \rightarrow z$. A látszattal ellentétben itt az ejtés mód egyszerűsítése az indíték. A *s, zs* esetében a nyelv oldalsó szegélyeit kisebb felületű érintéssel visszük fel az alveolumra, azaz a nyelvtest alakjának beszabályozása bonyolultabb tervezésű. A *sz és z* képzések a nyelv predorzális-dorzális szakasza szélesebb felülettel éri el az alveopalatális mezőt, az érintési felület szórtaabb, kevésbé jól definiált, ez durvább beidegzés következménye, és ennélfogva a hangátmenetek is kevésbé váltásszerűek. Mint-hogy a beszabályozás szigorának enyhítése a *sz és z* oldalán végeredményben tehermentesítést jelent, a változtatás ezen a helyen közvetve rádolgozik a beszédsebesség lehetséges növelésére.

(ii) Rendszeresen palatalizáció lép fel néhány C-ben. Figyeljük meg, hogy ezeket nem fogja egy csoportba semmilyen fő osztályozási jegy. A palatalizálódás magyarázatára tehát majd tartalma szerint valójában általános ejtésfiziológiai okmegjelölést kell találnunk. A palatalizálódásba bevonódó szegmentumok: *l, s, sz*. Nem tapasztaljuk ezzel szemben, hogy a *c* és *cs* belekerülne ebbe a körbe, mint várhatnánk. Hogy ezek az affrikáták immunitást tanúsítanak a palatalizálódással szemben, annak magyarázatát abban látjuk, hogy artikulációs finomszabályozásuk (a középső képzési szakasz záruló-nyitódó részének pontos beállítása) igen kényes részművelet. Olyannyira, hogy nem teszi lehetővé újabb artikulációs tényező felvételét az ejtésfolyamatba. Ilyen nehézségek a *l, s, sz* esetében viszont nem állnak fenn.

A selypítéssel kapcsolatban azzal érveltünk, hogy ott a nyelvtest síkba hozása áll a háttérben mint egyszerűsítő eljárás. Most azonban azt látjuk, hogy a palatalizációban mintha ennek az ellenkezője történe, hiszen a palatális elemmel való kiegészítés éppen komplikáltabbá tenné az *e* részhalmozba eső szegmentumok realizációját. Nem így van. A palatalizálódás csupán másodlagos velejárolja annak, hogy a feszítőerő moderálása, amely a lazítás legmarkánsabb jellemzője, végső soron az energiaráfordítás mérséklését jelenti. A módosítás azután automatikusan hozza magával egy redukált *j* elem megjelenését a szegmentum ejtésének utolsó szakaszában. Merthogy ha nem tartjuk ki az átmenetig a definitív artikulációs mintát, olyan neutrális artikulációs szakaszt kapunk, amely önmagában és jellegében a *j* ejtéseketletét ismétli, persze kicsiben. Most tehát nem szabályozási kérdésről van szó.

(iii) A *l, r, n, m*, (*b*) zárkomponenseinek lazítása (*g*-vel ugyanez ritkán szintúgy megtörténik, *k*-nál azonban nem lép fel, l. még 2 [ii]-t). Ez a változás a legengedelmesebben követi André Martinet-nak a fonetikai változások gazdaságossági elveire vonatkozó normáit. Egy, a zárelem gyengítését eredményező ejtés-változás egyfelől kiiktat egy programozási lépést, másrészt pedig a beszéd-szervek akciópotenciálját is számottevően tehermentesíti. Univerzális folyamattal van dolgunk, amely sok eltérő nyelvben adatható, sőt történetileg egy nyelvben is akár ismétlődhet, lásd a magyart illetően a finnugor szókezdő *p-* és a mai *f-* szabályos megfelelést (*fej, fa* stb.). Itt felsorolt szegmentumaink közül így lesz szóvégi labiális V után *l*-ből egyszerűen zárelem nélküli bilabiális zöngés réshang vagy előrehaladottabb fokon approximáns, mellesleg bizonyára egy „dark [hátsó szájuiregi képzésű] *l*” fokozaton keresztülhaladva (párhuzamként l. az angol köznyelvi ejtés alakulását, de utalhatunk arra is, hogy a latin *lepus/leporis*ból a románban (*i*)*epure* lett). A *r*-re áttérve, két dolgot kell megállapítanunk. Záreleme kétségtelenül lazul, és többnyire „flap”, azaz úgynevezett legyintőhangként felszínéződik. Minden további nélkül belátható, hogy megint – képletesen szólva – az energiatakarékosság elve érvényesült. Még fajsúlyosabb a másik, az igazi váltás. A *r* az egyetlen mássalhangzónk, amelynek artikulációs programozása egy teljesen mechanikus tényező

használatát írja elő: a pergetés valójában abból áll, hogy az apexet nekifeszítjük a szájpadlásnak, majd a szájüregben levő levegő áramoltatásával lepatintjuk a keményszájpadlás érintkezési pontjáról, ezzel az érintkezés utáni szakasz alakulását a newtoni erő-ellenerő tételére bízunk. Ebben az értelemben a *r* képzésmechanizmusa végeredményben belesimul a többi C programozási sémájába. Ismét megemlítjük, hogy ez a változás nem ismeretlen más nyelvben sem. Az amerikai angolban mindennapos a „flap”, lásd *Cap[i]flap[ol]*, csak itt a kiindulás az intervokális *-t*.

Könnyebb dolgunk van a *n*-vel. Nazalizásán kívül elvesztheti akár valamennyi képzésjegyet, és ennek nyomán a *n*-t a megelőző V-t nazalizáló, kiegészítő szerepű képzésmechanizmatként látjuk viszont (ahogy ezt a francia nyelvtörténetből is ismerjük, vö. latin *unus/unum* → *un*).

A *m* és elvéve a *b* is átesik a zárelem feloldásán V előtt, különösképpen gyakran intervokális pozícióban. Itt újra látnunk kell, hogy olyan torzítási változat bukkan fel, amely alapul szolgál a beszédsebesség alkalmi fokozásához. Hangtörténeti változásokban hasonló irányú folyamatok ugyancsak felismerhetők a törökben, a magyarban vagy az újlatin nyelvekben egyaránt.

A beszédsequencia (szóalak, szószerkezet, frázis) nem szegmentumok leltári sorozata, hanem többváltozós függvény megoldása a beszédképzésben. A beszédképzés mechanizmusának megértéséhez annak tervezését kell világosan látnunk.

Olyan műveleti központú (procedurális) megközelítést kell megszerkesztenünk, amely egyszerre érvényesíti a hangtan mindegyik klasszikus szempontját. Az adatokból kiinduló keresés vezet el a „globális programozás” elvének a megfogalmazásához. Az elképzelés központi gondolata az, hogy amikor beszélünk, a fonológiai mintázatban foglalt információk előhívásának két, egymásra épülő műveleti szintje dolgozik: (i) a globális előhívás szintje, amelyben a fonológiai programozás a finomszabályozás által tartalmazott információk állományához viszonyítva csak a szótagszámot, a szóhatárokat, a hangsúlymintákat, a fonotaktikai elrendezést hívja elő, illetőleg a felhasználandó megkülönböztető jegyeket, amelyeknek sorrendezéséről azonban csak kitüntetett pozíciókra (a szóhatárokon lévő szótagokra) vonatkozóan rendelkezik; (ii) a finomprogramozás szintje, ahol a programozás az előbb már a közlemény egészére egyszerre aktivált jegyek tagolási pozíciókénti rendezésére vonatkozó információkat hívja elő. A nem kitüntetett pozíciók itt kapják meg teljes jegyspecifikációjukat. (i) kiindulása (ii)-nek, amely pedig a fonetikai kivitelezés tervét alkotja. (Ezekre I. Szende 1997: 153–63 és 2005.)

3. A szekvenciaszervezésben mutatkozó távolodás a klasszikus normától ismét kétarcú jelenségkör. Vannak olyan változatai, amelyek nagy hatású hangtörténeti események újraéledésének tűnnek fel, másoknak viszont nem találjuk ilyen párhuzamait a régiségben. A kettősségnek egyszerű magyarázata van. A Csipkerózsika-álmukból ébredt tendenciák elementáris és sok nyelvre kiterjedően egyetemes folyamat típusoknak felelnek meg, mint a szótagkivetés bizonyos változatai. Velük szemben a jelen innovációi a több száz évvel ezelőtti nyelv- és beszédrendszerétől számottevően eltérő elem- és szabálystruktúra hálózatában fogannak meg, ilyen például a „dark *l*” felbukkanása (l. 3. pont 2. alpont [iii]). Csakugyan olyan két szabályfajta vegyüléséről van szó, amelyek az egyedi esetekben szimbiozisan egyesülnek. Különválasztásuk elméleti szükségét mindazonáltal nagyon erős érv támasztja alá: az univerzális („perzisztens”) szabályok a nyelvek hangtörténetében állandóan jelen vannak, míg a többi nem (l. erre és rendszerbe foglalásukra legújabbán Cser 2009: 119 kk.). De erőviszonyukat a szinkroniában is kitapinthatjuk. Afázisok, tehát a beszédserültek egy jelentős csoportjának az artikulációjában az univerzális szabályok rendre eltakarítják az útból a környezet-függő igazodási szabályokat (vö. Szépe 2000: 145–7).

(i) A fonématorlés leggyakoribb áldozatai mássalhangzók. Mindegyikük helyzetfüggő és szokásosan környezetfüggő. Ezért van itt a rendszerhelyük. A fonématorlés érvényesülésének legnépesebb tartománya a zengőhangok (szonoránsok, így a *j*, *l*, *r*, mint *kivá[:]* *tottam*, *elha[:]* *tott*) állománya. Idetartoznának még a nazális C-k is, ám a változás ezeket nem érinti, ez utóbbiak csak lazítódnak. De bizonyos dialógushelyzetekben a nazális C eltűnésére is találunk példát. Így a heves cáfolatban a *nem*, *nem*, *nem* helyén *ne-ne-nem[:]* hallható. A torzítás hátterében viszont pragmatikai

okok húzódnak meg, és ez a körülmény mindenképpen elkülöníti a jelenséget az egyszerű fonématorlás típusától. Megjegyzés: az ősmagyarban működött denazalizálási tendencia (l. *dob*), de a mai kor magyarja erre már egyáltalán nem emlékszik.

A V-k törlése magasabb szintű egységeken (szótagon, szóalakon) érvényesülő folyamatok következménye, és mindig a szótagok összetételének, esetleg számának változásával jár együtt. Ez utóbbi vonatkozásában némelykor meglehetősen zavarba ejtő kettősség mutatkozhat: a megítélés ambivalens. A kiejtés valamilyen mértékben megőrzi az alapalak szerinti magánhangzót, de artikulációs kifejtettsége a környezet további V-ihez viszonyítva lehet olyan gyenge, hogy a két egymást követő V-t egynek halljuk ott is, ahol a szó fonológiai reprezentációja különálló V-ket ír elő. Ilyenkor az appercepció helyreállító művelettel rekonstruálja a szótári alakot. (Figyeljünk fel azonban arra, hogy az iskolázatlan közlő fonológiai alapalként hiányos képletet vehet alapul, mint amikor *higéniát* mond a normatív *higiénia* helyett. Ilyenkor értelemszerűen nem V-törlés következik be.)

(ii) A szótagkivetés egészen mindennapos. A második és az utolsó előtti (?) nyílt szótag szakaszára terjed ki, nemegyszer kölcsönviszonyban a környező C-vel: az intervokális *h* ilyenkor mindig törlődik, és ez szótagösszevonást eredményez (vö. 1 [iv] pont). Minél erőteljesebb a C artikulációs beidegzése, annál ellenállóbb az adott C. Nagyon markáns a különbség a mássalhangzók csoportjai között: a *g* leépül, a *k* azonban nem.

Elemisméltéses szótagsor (pl. azonos V-vel) hajlamosít az egyik (?több) szótag kivetésére, ám most a Horger-törvénytől eltérően szóhatáron túl is. Az intervokális *h*, *g* törlési folyamatának közbülső állomásai vannak. A megelőző és a követő V összekapcsolódásánál szétválasztás van jelzve. A második (ismételt) V intenzitásemelést kap, például *vehemens* → [ve|emenS].

(iii) A „hanyag, lezser” beszédműfajban, amikor lazítottabb a közlés, a zöngétlen szegmentumok mellett álló [+zöng] C-k növekvő mértékben gyengülnek. Tömeges előfordulás esetén az effajta gyengülés oda vezet, hogy a beszédprodukciónak hangzósság tekintetében szegényedik, a zörejösszetevők részaránya pedig viszonylag nagyobb lesz. A fejlemény egyszersmind azzal jár, hogy szűkül, fakul a [+zöng] C-k ejtészváltozatainak a skálája. A beszéd összhangzattanában ezzel tektonikus eltolódás áll be: még szembetűnőbbé, élesebbé válik a [-zöng] C-k és a V-k hangzóssági kontrasztja a teljes közlésben. Más megfogalmazásban: a hangzósság tekintetében a variánsrendszer kevésbé árnyalt (szemben az időtartami és a dinamikai viszonyokkal, amelyek szélesebb skálán veszik fel aktuális értékeiket).

4. A szupraszegmentális sík a legkiszolgáltatottabb sávja mai beszédmodorunk szerveződési mintáinak. A változás szinte olyan mélyreható, mint a kései őmagyar és a középmagyar határán, a 14. század vége táján. Említettük már, milyen élesek az érzelmi reakciók a kulturált idők részéről a mai (nagyvárosi) fiatalok beszédhasználatával kapcsolatban. Ez a beszédhasználati szint az ellenérzések fő forráshelye. Amennyivel itt szembetűnőbbek a változások, annyival könnyebben is definiálhatók.

(i) Az átlagosnál magasabb alaphang-beállítás emeli az indulati érzelmek jelátvitelének hatékonyságát, végső következményében a közlőtársak befogadási-részvételi mozgósítására apellál. A hangteljesítmény növelése ugyanilyen hatású.

(ii) Az artikulációs bázis laza/feszített beszabályozásának nagymérvű ingadozása akár egy frázison belül is előfordul. A feszítettség javítja az akusztikai jelátvitel hatékonyságát: a felhangok, amelyekből a formánsok szerveződnek, élesebben körülhatároltak, nem elmosódottak, mint a laza rezonátorfalak esetében. A két bázisállapot váltogatása a tartalmilag lényeges, és a közömbös részeket élesebb szembeállítására is eredményesen felhasználható.

(iii) Amikor az időskorú, kulturált hallgató a szóban forgó beszédműfajt „kapkodónak” minősíti, megfigyelését – nyilván tudateltöltés szinten – az időtartami eloszlásviszonyokra alapozza, leginkább a szótagi időtartamok egyenlőtlen eloszlására. A fiatal közlő hol „hadar”, hol „nyújt” egy szakaszon belül – tegyük hozzá, a szakasz végén túlnyomórészt csak nyújtás mutatkozik. A változás nyelvtipológiai jelentőségű. A nyelveket ugyanis aszerint is felosztják, hogy artikulációs

időprogramozásuk milyen természetű. Vannak nyelvek, amelyeknek az időprogramozása azon alapszik, hogy az egymást követő szótagok időtartama azonos hosszúságú legyen, a szótagok szegmentumszámától függetlenül. Ezek az úgynevezett „syllable-timed” időzítési tervezésű nyelvek, mint a francia. Velük szemben vannak olyanok, amelyek a két hangsúly közötti szakaszokat egyenlítik ki lehetségesen azonos hosszúságúra, vagyis „stress-timed” időzítéssel dolgoznak, mint az angol. Jó valószínűséggel feltehetjük, hogy az itt említett tendencia az átállást jelzi előre, és akkor – klasszikusaink bánatára – T. S. Elliot vagy Ingeborg Bachman verseit nem lehet időmértékes fordításban magyarítani.

(iv) Közvetlenül az iménti ponthoz csatlakozik egy rokon beszédtevéző alakulása. Eredetében ez voltaképp nem korszakfüggő, csak gyakoribbá és markánsabbá vált. Nevezetesen: a frázis hangzó részének felgyorsítása mellett nyújtott szüneteket észlelünk, és ahogy a fonetikában kevésbé jártas mondaná: a közlő egyszer „hadar”, majd elhúzva „szünetel”.

4. Kérdésünk most már az, felfedezhetünk-e a hangtani magyarázatok mögött olyan készleteteket, amelyek a tendenciák okaiként fogalmazhatók meg. Kézenfekvő, hogy a közlőre és társadalmi környezetére kell gondolnunk, közelebbről a beszélő személyre és azokra az elvárásokra, amelyeket a környezet vele szemben támaszt, illetve amelyekről úgy véli, hogy azoknak meg kell felelnie. Először is Augustinus (4. sz.) szavai idéződnek fel: a hang összefügg a lélekkel. Ismét indokolt egy megszorítás: a beszédviselkedés mintájának indítéka, epicentruma a szubperszonális személyiségrétegben lokalizálható, nem csak úgy a „lélekben” általában. Az ősi összetartozás szívőereje ma társadalmi kényszerekben ölt testet. A fiatal közlő szociális célja a beszédstratégiában a vélt szerephez igazított azonosulás, a pozícionyerés és -megerősítés mint végső soron önvédelmi stratégia. Az elemzésnek ezen a ponton azonban már át kell adnia a témát hivatott individuál- és szociálpszichológusoknak. Ami pedig a nyelvészre tartozik: itt az ideje annak, hogy a fonetikai kutatások nagyobb figyelmet fordítsanak az említett jelenségekre, amelyek belátható távlatban nyelvtörténeti léptékű változások forrásai.

SZAKIRODALOM

- Cser András 2009. A hangváltozások osztályozásához [On the classification of sound changes]. *Nyelvtudományi Közlemények* 106: 115–31.
- Szende Tamás 1995. *A beszéd hangszerelése*. Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes 13. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Szende Tamás 1997. *Alapalak és lazítási folyamatok*. Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes 22. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Szépe Judit 2000. *Fonémikus parafáziák magyar anyanyelvű afáziások közlésfolyamataiban*. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nyelvészeti Intézetének Kiadványai, 2. Piliscsaba.

Szende Tamás

ny. tanszékvezető egyetemi tanár
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
tudományos tanácsadó
MTA Nyelvtudományi Intézet